

МЕНІҢ ҚАЗАҚСТАНЫМ

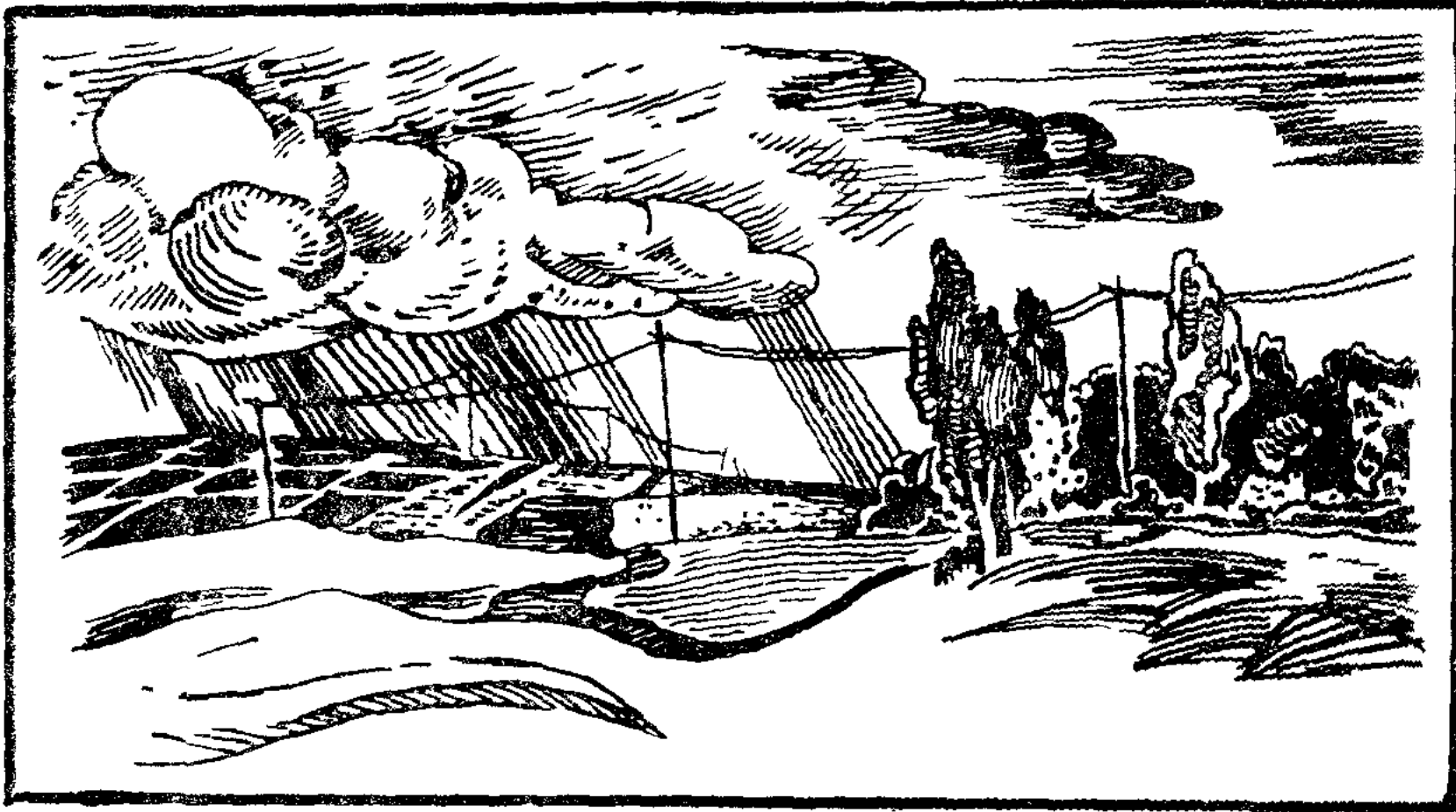
Б. Әбдіразақов

**СЫР
САЗДАРЫ**

Б. Әбдіразақов

Удсх . 633 18 —
2 14

СЫР САЗДАРЫ

(Қызылорда облысы туралы кітап)

«ЖАЛЫН» БАСПАСЫ Алматы — 1980

Әбдіразақов Байжігіт.

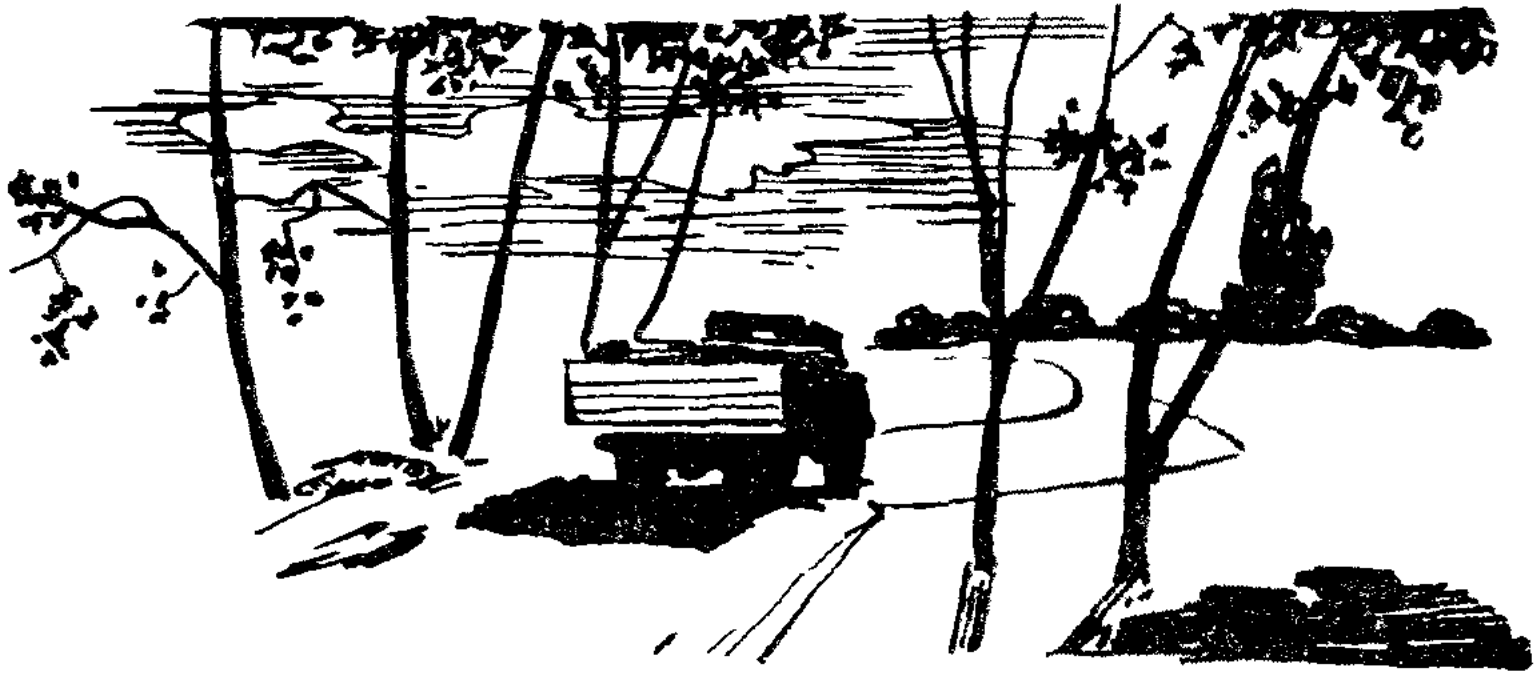
Ә 14 Сыр саздары: (Қызылорда обл. туралы кітап.) — Алматы: Жалын, 1980.—88 бет., 4 б. т. ил.— (Менің Қазақстаным.)

Журналист Байжігіт Әбдіразақовтың «Менің Қазақстаным» атты сериямен шығып отырған «Сыр саздары» атты бұл кітабы ақ күршіт аймақ—Қызылорда облысының даңқты ұлдары мен қыздарының дәстүрлі істері жайлы сыр шертеді.

А $\frac{70803-204}{408(05)80}$ 102—79—4702230200

Қаз 2

© «Жалын» баспасы — 1980
ИНВ. № 56840

КІЛТ

Географиялық жағынан Тұран ойпатына жататын, шығысы қарт Қаратауға, батысы айдынды Аралға астасатын Сыр өңірі — жері байтақ, суы шалқар өлке. Оның оңтүстігі Қызылқұмның бұйрат-бұйрат құмдарының құшағына еніп, теріскейі атақты Арысқұм, Сарысу алқабымен жалғасады. Цифр тілімен сөйлесек, облыстың жер көлемі — 227 мың шаршы километр. Қазір сегіз ауданы, төрт қаласы, 80-ге жуық колхоз, совхозы бар облыс жерінде бес жүз мыңнан астам халық тұрады. Жасампаз өміріміздің жарқын болашағы жолында отыздан астам ұлттың өкілі ұйымшылдықпен еңбек етеді.

Облыстың құба жондарында төрт түлік түгел өрсе, суармалы алқаптарда дәнді дақыл, бау-бақша, жеміс-жидек жайқалады. Күміс түкті күрішті айтпағанда, Сыр диқандары тіл үйірер тәтті қауын өсіріп те даңққа бөленген.

Сыр бойы пайдалы өсімдіктер мен жан-жануарларға аса бай. Шөлейт өңірлерінде сексеуіл, бұйырғын, жусан, бетеге, еркек, желкек еседі. Өзен, көл жағалаулары жынғылды, жидекті келеді. Қыраттарда тораңғы, тобылғы бой көрсетеді. Қырда қарақұйрық, ақбөкен жортса, ойда алтын қанат қырғауыл, қырмызы түлкі мекен етеді.

Облыстың ауа райы континентальды. Жаз айлары құрғақтау, жауын-шашын сирек. Шілде мен тамызда ыстық 40 градусқа дейін көтеріледі. Қысы суық. Қаңтардың қақаған аяздарына мықтының мықтысы ғана шыдайды. Бірақ, көктемі мен күзі шуақты да шыррайлы.

Қазіргі Қызылорда бұрын Ақмешіт атанған. Ақмешіт — бір кездегі Қоқан хандығының бекінісі. Бір жағынан Сырдария уезінің орталығы. 1853 жылы Орынбор генерал-губернаторы В. А. Перов-

скийдің басқаруымен орыс әскерлері Ақмешітті қоқандықтардың қол астынан азат етеді. Осыған орай қалаға Перовск аты берілген. Перовск кезінде қалада екі кірпіш заводы, бір жел дпірмен, сыра қайнататын, май дайындайтын ұсақ кәсіпшіліктер болған. Орынбор — Ташкент темір жолының салынуына байланысты депо, вокзал үйі, басқа да объектілер бой көтерді. Соның өзінде бір гарнизон офицері: «Бұл жерде өмір сүру өте қиын» деп жазған екен күнделігіне. Сол офицер қазір тірі болса, мүлде басқаша саярар еді. Тәулігіне 300 тонна құрама жем, 750 тонна ақ күріш дайындайтын астық комбинаты, жылына 20 миллион сомның өнімін шығаратын қағаз-картон комбинаты, балық өнеркәсібі бірлестігі, силикат заводы, аяқ киім фабрикасы облыс өнеркәсібінде қуатты күшке айналып отыр.

Қағаз-картон комбинаты отандық және шетелдік станоктармен жабдықталған. Бұнда қағаз-картон бұйымдары жасалады. Комбинатта үш мыңға жуық жұмысшы бар. Оның 80 проценті жалын атқан жастар.

Ал балық өнеркәсібі бірлестігі жылына 100 мың центнер өнім өндіреді. Мұнда Одақ көлемінде екінші орын алатын ыстау цехы бар.

Аяқкиім фабрикасында өнімнің жеті үлгісіне мемлекеттік сапа белгісі берілген.

Қазір Сыр өңірінде 60-қа жуық кәсіпорын, осы заманғы озық үлгімен салынған мәдениет сарайы, драма театры, екі институт, ондаған арнаулы оқу орындары мен балалар мекемелері бар.

Сыр бойы — жыр мекені, шежіре мекені. Мұнда Украинаның ұлы ақыны Тарас Григорьевич Шевченко келген. Ұлы кобзарь көкірегі сахарадай кең, үлкен жүректі қазақ жұртымен етене танысты. Ол Арал топырағына шыбық отырғызды, оны көктетті. Қазір Қосаралдағы алып бәйтерек осы!

«Қосарал!» Ақынның асыл ойынан, канатты қыялынан жарып шыққан жыр еді бұл. Ұлы кобзарьдың мұнда қалдырған мұрасы көп. Ол 20-ға жуық сурет салды, 70-тен астам өлең жазды. Ақын туындыларын қазір балықшылар семьясының қақ төрінен көруге болады.

Тарас Григорьевич теңізде жүзді, жағада түнеді. Жайлауға да шықты. Озбыр күштің құрсауында жүрсе де, сол кездегі қиын тіршіліктің көрінісін жасырмады. «Қыры жоқ кең даланы, — деп жазды шерлі ақын, — бұдырсыз ақ селеу жауып жатыр. Әруақтай ербiп көңілге қорқыныш тудырады. Шегіртке екеш шегірткенің шырылы да, құстың үні де естілмейді. Тіпті кесіртке де жорғаламайды. Меңбеу, мылқау бір дала».

Сол өңірді бүгін көрсеңіз. Дала келбеті адам айтса нанғысыз боп өзгерген. Мұнда шағын қалашықтар орнаған. Жаңа совхоздар қоныс тепкен. Совхозды ауылдың түні қандай сұлу, Ильич нұры алты қырдың астынан жарқырап көрінеді.

Орыс халқының озық ойлы адамдары Сыр өңіріне дәйімі назар аударып отырған. Академик Берг, Семенов Тянь-Шанский Қазалы

кітапханаларына өз еңбектерін сыйға тартқан. Мұнда революция жылдары Перовск большевиктерінің ықпалды тобы жұмыс жүргізген. Қазалыдан көптеген партия, совет қайраткерлері, әдебиет пен өнердің ірі өкілдері шыққан. Қазалы — Шығыс жастарының жарық жұлдызы Гани Мұратбаевтың туған жері. Қазалы — бұлбұл әнші Роза Бағланованың да ұшқан ұясы.

«Сырдың елі — жырдың елі» деген канатты сөзде шындықтың шыжымы бар. Балқы-Базар, Қарасақал-Ерімбет, Кете-Жүсіп, Шораяқтың Омары жырдан күмбез орнатқан өлең сөздің хас шеберлері болған. Олардың дәстүрлерін Тұрмағамбет Ізтілеуов, Рүстембек Жиеубайұлы, Қуаныш Баймағанбетов шеберлікпен жалғастырған. Нартай Бекежанов, Әлібек Бәйкенов, Төлеубай Үркімбаев, Байназар Өтепов заман ұлылығын жырлаған халық ақындары еді.

Әбділда Тәжібаевтың, Әбдіжәміл Нұрпейісовтың, Асқар Тоқмағанбетовтың, Зейнолла Шүкіровтың соңынан өкшелей ерген бір топ ақын, жазушылар творчество әлеміне өз қолтаңбаларын айқын түсіре бастады.

Сүйсінерлік бір жай, жыраулық өнердің желісін жаңа буындар жалғастырып жүр, Шамшат Төлепова, Манап Көкенов, Бидас Рүстембеков, Әбдірахман Батырбеков халық мұраларын шеберлікпен насихаттауда. Сыр бойында күй шеберлері көптеп саналады. Құрақтың Досжаны, Елеукеев Жалдыбай, Бектібайұлы Әлшекей нағыз аузымен құс тістеген жүйріктер еді. Олардың шығармалары күй табаққа жазылып алынды.

Іргелі мәдениеті, күрделі оқуы жоқ жерде профессионалдық өнер дамымақ емес. Республика астанасының 1925 жылы Қызылордаға орнығуы облыстың әлеуметтік-экономикалық мәдени өмірінде үлкен жаңалық болды. Сол жылы Советтердің Бүкіл қазақстандық бесінші съезі өтті де, оның шешімі бойынша Ақмешіт астанаға айналды.

Көне қала күн өткен сайын құлпырып сала берді. Тұрғын үйлер мен мекемелер көбейе түсті. Эпидемиология, микробиология, гигиена институттарының лабораториялары құрылды. Жер қыртысын зерттеу, малдәрігерлік-бактериологиялық институттары ірге тебе бастады. Бұған қоса совет-партия мектебі, халық-ағарту институты, рабфак, транспорт, финанс техникумы, басқа да толып жатқан оқу орындары ашылды.

М. Әуезов атындағы мемлекеттік академиялық драма театры өзінің творчестволық жұмысын 1926 жылы осы қалада бастады.

Қызылордада «Еңбекші қазақ» («Социалистік Қазақстан»), «Советская степь» («Казахстанская правда») газеттері жарық көрді. 1938 жылы Қызылорда облысы құрылып, оның құрамына Арал, Қазалы, Қармақшы, Тереңөзек, Сырдария, Жаңақорған аудандары енді.

Өнер-білім өркені Ұлы Отан соғысының ауыр жылдарында да үзілген жоқ. «Қызылордалықтардың қиын күндерде бізге көрсеткен туысқандық көмегін еш уақытта ұмытпаймыз»,— деп жазды Украина жазушысы Антон Хижняк.

Шынында, бұл кездері қалаға Киевтің, Харьковтың, Одессаның университеттері көшіп келген еді. Москваның ауыл шаруашылығын механикаландыру, Қырым медицина институты, тағы бірқатар оқу орындары осында жайғасты.

Университет ғалымдары Қазақстан тарихы мен облыс өмірін жете зерттеп, бағалы еңбектер жазды. Ал дәрігер-ғалымдар емдеу-профилактикалық мекемелерге орасан зор көмек көрсетті.

Қаладағы байырғы оқу орны — педагогикалық институт 1937 жылы Қиыр Шығыстан қоныс аударған болатын. 1958 жылы оған Н. В. Гоголь есімі берілді. Бұрын екі-ақ факультеті бар институт қазір үлкен ғылым отауына айналған. Мұнда 27 кафедра, 12 лаборатория бар. Институтта 20 мыңнан астам педагог кадрлар даярланды.

Ал мәдениет саласын сөз еткенде, алдымен Н. Бекежанов атындағы драма театры ойға оралады. Бұл өзі Жаңақорғандағы халық театры негізінде құрылған-ды. 1960 жылы Қызылордаға біржола орналасты. Шымылдығын Ғ. Мүсіреповтың «Ақан сері — Ақтоқты» трагедиясымен ашқан бұл театр қазір үздік шығармаларды сахнаға шығаруда.

Қалада жаңа пайда болған Титов, Гагарин аудандарында да әсем клубтар мен мәдени мекемелер алыстан көз тартады. Сыр жағалауындағы Мұратбаев атындағы стадион спорт сүйгіш қауымның сүйікті мекені іспетті.

Облыс экономикасында егіншілік кәсібі ең маңызды, ең шешуші роль атқарады. Қаратау, Арал аралығындағы ойпаттарда жылмажыл 75-80 мың гектар күріш жайқалып өседі. Ал күріш дегенің — Сыр диқандарының сүйікті дақылы, маңдайға тұтар мақтанышы. Қызылордалықтар соңғы жылдары мемлекетке 18—19 миллион пұг астық тапсырды, мұның өзі бұрынғы кезде алмаған асу, шықпаған белес.

Осыншама шырқау табыстың сыры партиямыздың аграрлық саясатының дұрыстығына айғақ, суармалы егіншіліктің өрісін кеңейтудегі аталық қамқорлығының арқасы екені сөзсіз. Миллиондаған сом қаржы жұмсалған Қызылорда плотинасы, Қазалы су торабы, «Оң жаға», «Сол жаға», «Шіркейлі», «Әйтек», «Түгіскен» аталатын магистралдық каналдар егіншіліктің жүрегі мен күретамыры іспетті. Қаншама трестер мен құрылыс ұйымдары егістік жерді инженерлік жүйеге келтіруде орасан зор жұмыстар атқарып жатыр десеңізші.

Осыған орай мына бір салыстырмалы деректерді сөз етудің артықшылығы болмас. Бір кезде гектарына 40-45 центнерден өнім алған егіншілер үлкен жиындарда көтеріңкі үнмен мақталып жүрді.

Ал қазір мұндай өнім облыстың орта көрсеткішіне тең болып отыр. Облыс диқандары осыдан он жыл бұрын мемлекетке 3,5 миллион пұт астық тапсырса, енді бүгін бір ғана Жалағаш ауданы одан екі жарым есе артық өндіреді.

Мол күріш өндіруге жеке еңбек озаттары мен тұтас коллективтердің өнегесі елеулі ықпал жасап отырғаны анық. Даңқты диқан, дала алыбы Ыбырай Жақаев облыс егіншілеріне арнап хат жазып, оларды табыстың тай қазанын тасытуға шақырған еді. Сол сол-ақ екен, күріш атасының сөзін қолдаған тамаша қозғалыс басталып кетті. Бұл күндері жақаевшылар облыс астығының 60 процентін өндіреді.

ТАСТАРҒА ТІЛ БІТСЕ...

Тас ескерткіш мүлгіп тұр. Оның қарасұр қабырғасынан тек суық таңбалар ғана көзге шалынады. Гранит тұтыр астында күрес күндерінің құрбандары мәңгі ұйқыда жатыр. Тіріде тізе қосып азаттық үшін алысқан олар өлгенде де дос құшақтарын жазыспапты. Мына ескерткіш ерлік өнегемен бірге сол тастүйін тұтастыққа да арналып соғылғандай.

Бұдан соң тастағы жазулар бас көшелерге ауысады. Ерлер есімі Червяков, Селиверстов, Зубенко, Войтинцев болып жалғаса береді. Бұл атаулар қызылордалықтар үшін зор мақтаныш. Тегінде, таза ерлік керуені алыстаған сайын, алтын шоқыдай жарқырай түсетін секілді ғой. Николай Федорович Селиверстовтың жауынгер отрядының жасақталғанына талай қыс, талай көктем өткен екен. Осынау мерзімде қаншама оқиғалар ескіріп, қаншама оқиғалар тарих бетіне жазылды десеңізші.

Байырғы паровозшы Селиверстов Сыр бойындағы қалаға салтанатты сапармен келмеген еді. Ол тәуелсіздікті, теңдікті жақтағаны үшін патшалық озбыр күштерден қуғын көрді. Үні шықпас қиян түкпірге еріксіз жөнелтілді. Бірақ, азаматтың бағына қарай, мұнда жауынгер топтар бар еді. Перовскіде социал-демократиялық ұйым 1905—1907 жылдардағы бірінші орыс революциясы кезінде-ақ құрылған-ды. Сол ұйым маевкаларда қоғамдық-саяси құрылысты өзгерту жөнінде үн көтерді. Депо жұмысшылары көтеріліс жасап, Түркістан жағынан келе жатқан жүк поездарын үш тәулік бойы тоқтатып қойды. Ал 1917 жылғы февраль революциясынан кейін-ақ мұнда патша өкіметінің жергілікті әкімшіліктері түгелдей құлатылды. Енді Перовск партия ұйымының алдында аса маңызды міндеттер тұрды. Соның ең бастысы — революция жеңісін қорғап қалу үшін жаңа жасақ, жасаулы отряд құру керек болды. Уақыттың өзі қорғана білумен бірге тосын шабуылдарға қарсы шығуды да еске салды. Мұндай жауапты істі басқаруға симбирскілік большевик Н. Ф. Селиверстов лайық еді. Қызыл командир өз отрядына қайратты, қарулы жігіттер-

ді іріктеп алды. Мұның өзі бір жағынан интернационалдық коллектив те болды. Жауынгерлік сапта басқа ұлттардың өкілдерімен бірге Бөкенбай Олжабаев, Ақберген Таңсықбаев, Серғазы Ополхожаев сынды қазақтар да жүрді.

Бұл кезде Орталық Россия мен Қазақстанды және Орта Азияны жалғастыратын Орынбор қаласы атаман Дутовтың қолында-тұғын. Ашулы генерал берік бекініс жасап, Сібірге дейінгі жалпақ әлемге үстемдік жүргізбекші болды.

Ал кемеңгер көсемнің қырағы жанары майдан шебінен әсте айныған жоқ. В. И. Ленин соғыс комиссариатына былай деп тұжырымды тапсырма берді: «Дутовқа қарсы шұғыл түрде әскери көмек қажет. Бұл мәселені тез қарап, жедел шешулеріңізді сұраймын».

Арада аз күн өтпей, Орынбор майданына Петроградтан, Еділ жағалауынан, Оралдан қызылгвардияшылар аттанды. Бұл жақтан Ташкент, Перовск партизандары ірге көтерді. Әліби Жанкелдин отряды қия шөлді кесіп өтіп, Арал төңірегіне қару-жарақ жеткізді.

Ақгвардияшылармен алғашқы шайқас 1918 жылдың қаңтарында басталған еді. Перовск партизандары Илецкінің теріскей беткейіне берік бекінген-ді. Аш бөрідей ұлыған қарлы боранға ысқырған оқтың үні қосылып, ажал мен үрей қоса-қабат дабыл қақты. Отрядтағылар үш күн, үш түн көз ілген жоқ. Екі жақ бірін-бірі ала алмай, көп тіресті. Төртінші тәулікте барып дутовшылар сәл ғана шегініс жасады. Бірақ олар тың күшпен қайта толықтырылып, оқыстан бел алып кетті. Күші басым жауды көзсіз ерлікпен жеңе алмасын білген отряд командирі Селиверстов енді тапқыр тәсілге көшті. Айналасына ақылы, қайратына қимылы сай жігіттерден барлаушылар ұйымдастырды. Мақсат — дұшпанның осал буынын тап басып, дәл анықтау еді. Ержүрек жауынгерлер қараңғы түнде бораған оқтың астымен бұқпантайлап барып, жау офицерін қолға түсірді. Жаңа «тіл» қарсы шабуылдың бағдарын, қару-жарақ қоймасын, штаб үйін айнақатесіз айтып берді. Қосымша бақылау әлгі деректің шындығын тағы да айқындай түсті. Отрядтан, қосымша батальоннан жасақталған қарулы топ жау қоймасына тұтқиылдан тиісіп, күл-талқан етті. Сосын-ақ дутовшылар берекесіздікке ұшырап, қайыра ес жия алмаған.

Перовск большевиктері майдандағыларды азық-түлікпен, басқа да қажеттермен қамтамасыз етуде аса зор шараларды жүзеге асырды. Түйе керуенін ұйымдастырып, Атбасардан азық алдырды. Паровозды сексеуіл отынымен жүргізіп, оңтүстік аудандарда жүйелі қатынас орнатты. Қазалы, Арал аудандарында тегеурінді күштердің басын біріктірді.

Перовск отрядын тағы да қауіпті де қатерлі сапарлар күтіп тұрды. Ауыр сыннан өткен қызыл қырандарды Түркстан Орталық атқару комитеті түркмен жеріндегі басмашыларды талқандауға жіберді. Бұдан соң Ташкенттегі Осиповтың бүліншілігін басуға аттандырды.

Осинов қарақшылары Түркстан республикасының комиссарларын зұлымдықпен өлтіріп, орны толмас өкінішке қалдырған еді, Перовск отряды осиновшыларды ұрымтал тұстан тосып, талқандады.

Жаужүрек отряд Ферғана маңындағы қарулы бандаларды талқандауға, Қоқан үкіметін құлатуға да қатысты. Күрес пен жеңіс жолы осымен аяқталуға тиіс еді. Ақтөбе жағынан тағы да соғыстың қара бұлты бұрқ ете түсті. Перовск жауынгерлері Қандыағаш түбіндегі шайқаста өшпес ерліктің өнегесін көрсетті. Осы ұрысқа қатысқан Серғазы Ополхожаевпен біз талай-талай дидактасқан едік. Найза бойлы, кең маңдайлы, ер мұрынды қарт кере қарыс сақалын сипай отырып, ағыл-тегіл сыр қозғайтын. Кейде бірін айтып, біріне кететін. Жүйесіздікті кәріліктің мойнына аударып, әдепкі әңгімесіне қайта ауысатын. Станция қақпасында жеңдеттерді жусатып салған зеңбірекшілер — Бессмертный мен Егоровтың ерлігін ерекше шабытпен баяндайтын.

Қарт көкірегі қақырап кеткендей бір сәтте:

— Сол өкініш жатсам-тұрсам ойымнан бір кетпейді,— деген еді ол.— Ауыр шайқаста қолбасшымыз мерт болды. Оның өлімінің өзі өшпес ерліктің үлгісіндей еді. Кеудесін шұрқ-шұрқ оқ тескен Николай Федорович жау қолында қалмай, ат жалын құшып, штабқа жетті. Оның жанарынан ұлы жеңіске, жарқын болашаққа деген сенім айқын сезіліп тұрды. Күрмелген тіл, шалажансар денеден біз басқаны аңғара алмадық. Сонымен, қайран ер қайтыс болды.

Кейінгі бір жолығысуда қарт партизан Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жол-сапарын әңгімелеген-ді. Бұлар қалың ормандар мен батпақты жағалауларды қиялап өтіп, қоршауда қалған ленинградтықтарға азық-түлік жеткізген. Талай рет құзғындай қаптаған жау самолеті оғы астында опат бола жаздаған. Өмір өзегі — Ладога көлін өз көзімен көрген. Аштық пен ажалға қасқая қарсы тұрған совет жауынгерлерінің ер тұлғасын көріп сүйсінген.

— Майданға ел сәлемін, елге майдангер сәлемін жеткізуден артық абырой жоқ қой,— дейтін ол серпінді үнмен.

Енді ардагер ақсақалдың көзі жоқ, қойын дәптерде жөргем-жөргем сөзі ғана бар.

Ерлік дәстүрін еңбекпен жалғастырған Қызылорда локомотив депосы жұмысшылары бір жылда 50 мың киловатт-сағат электр қуатын үнемдеді. Рационализаторлар өндіріске 182 ұсыныс енгізіп, 65 мың сом пайда келтірді.

Мұнда 30-ға жуық ұлттың өкілі бар. Мыңнан астам жұмысшыны біріктірген тамаша коллектив 150 пункттен тұратын техникалық-ұйымдастыру шараларын жүзеге асыруда.

Социалистік жарыс барлық жерде қанат жайған. Жарыс жүлделерінің ардагерлер есімімен аталуы жүрек толқытарлық. Дедода Николай Селиверстов атындағы жүлде белгіленіп, оны коммунистік еңбек екіпіндісі, машинист Олжабай Қошанов жеңіп алды. Осы еңбек

жеңісіне орай салтанатты жиын өткен-ді. Жиында өндіріс озаттары шығып сөйлеп, бәрі де жеңімпаздар қатарына қосылатындықтарына уәде берді. Ал кейінгі толқын — жастар болса, аға ұрпақтың ерлік дәстүрін еселі еңбекпен жалғастыратындықтарына сенім білдірді.

Кейінгі кезде және бір жақсы дәстүр қалыптасты. Жеңімпаздар деподағы Революциялық даңқ музейіне арнайы соғады. Мұнда олар лениндік ұлы идеяның туын жоғары ұстап, нұрлы болашақ үшін қаза тапқандардың алдында құрметпен бас иеді.

ШАПАҒАТ

«Арал теңізіндегі жұмысшылар мен балықшы жолдастарға

Қымбатты жолдастар!

Орасан ауыртпалық — бүкіл Поволжье және Приуральенің бір бөлігі ұшырап отырған адам айтқысыз ашаршылық туралы хабар Сіздерге де жеткен болар...

Сіздер Арал теңізінде балықты аз ұстамайсыздар. Сондықтан да онша тарықпай-ақ күн көресіздер. Ұстаған балықтарыңыздың бір-азын аштықтан ісінген шалдар мен кемпірлер үшін, ашығып жүріп жерді ұқсатып, бүкіл ауыр жұмысты атқарып келген 8 миллион еңбеккер үшін, ақырында, жұрттың бәрінен бұрын қырылуы мүмкін жеті миллион балалар үшін бөліңіздер.

Қымбатты жолдастар, Арал балықшылары мен жұмысшылары, жомарттық етіңіздер! Сіздер адамзат арына лайық іс атқарып қана қоймайсыздар, сонымен қатар жұмысшы революциясының ісін нығайтасыздар. Өйткені, сіздер, бір-бірінен шалғай жүрген пролетариатқа көмек көрсету негізіне Совет мемлекеті қуатының мызғымастығын бүкіл дүние жүзіне паш етесіздер.

Бүкіл жұмысшы табы Поволжьеменің ауыр жарасын жазуға бір кісідей жұмылып аттансын, ал құнарлы Поволжье алдағы жылдарда өз астығымен мұның қарымын қайтарады. Совет өкіметін, жеңіп алынған бостандықты бүкіл дүние жүзі капиталистерінің жауыздық қастандықтарына қарсы біз тек осындай жолмен ғана қорғап қала аламыз.

Халық Комиссарлары Советінің председателі
В. Ульянов (ЛЕНИН)
7 октябрь, 1921 жыл».

Осы бір жүрек тебіренерлік сөзді алдымен естіген Арал азаматы Төлеген Медетбаев еді. Совдеп председателі қатты толқыды.

Ел ағасы суыт аттанып кетті. Жанында сенімді серіктері бар. Бұл өңірдің бел-белесі, сай-саласы оның алақанында. Алыс аралдары мен қолтық-қойнауларын да қанық біледі. Сөзі өтімді, аузы дуалы адамдарын да қапысыз таниды. Осындай қиын кезеңде бақайдағ

шалғыш бақастарды да ептеп сезеді. Осының бәрін салмақтап, аса тиімді шараларды ұйымдастыруы керек-ақ.

Сарабдал басшының тағы бір ішке түйген сыры бар. Қазір мезгіл не жаз емес, не қыс емес. Суық күз санаулы күннен кейін абыржыға ұласады. Ал абыржы дегеніңіз — балықшының от басында омалып отырып қалар шағы. Сондықтан қара су кезінде теңіз түбін тереңнен қамтып қалғандары абзал. Мұз ұстаса қалғанда, су маржанын қойнау-қолтықтардан сүзеді. Жағалауларда сартабан шана, қабырғалы атандар, қақпан бел нар-қоспақтар әзір тұруға тиіс. Дайындалған өнімді темір жол бойына жеткізетін көлік осылар ғана.

Әрине, жүрек сөзін жүрекке жеткізу үшін де шеберлік керек. Сол себепті совдеп председателі қасындағыларға шешен сөйлеудің қажеттігін ескертті. Балықшы жұрт іске мығым келгенімен, сөз тыңдауға шорқақтық байқатады. Көсем хаты олардың қойын-қоншында жүрсе, іске сенімдірек кіріседі. Осыған орай қасиетті документті бірнеше дана етіп көшірудің де пайдасы бар.

Құс қанатындай хат бүкіл Бөген бойын, Қаратерең өңірін, Авань, Ақбасты айдынын түгел шарлап кетті. Ау тартқан, жылым сүйреткен балықшылар көсем өтінішін орындауға берік бекінді. Балық аулаудың арғы-бергі тәсілдері барынша қамтылды. Қар жастанып, мұз төсенген күндер, дауылмен алысып, жауынмен жағаласқан мезгілдер артта қалды. Теңіз ризығы аз емес екен. Жағалауда ақ бауыр тырандар мен сары желке сазандар төбе-төбе боп үйіліп жатты.

Сол ер қауымның өкілі Жұмабай Әлішев былай дейді:

— Мен ол кезде он алты-ақ жаста едім. Бірақ керуеншілер мені жассынған жоқ. Аралға жол болмай қалғанда, қиғаштары Қамбаш станциясына бірге алып кетті. Сол станциядан балық тиедік. Қайтарда қақаған аязда далаға түнедік. Сонда да менің серіктерім сыр берген емес. Көсем аманатын орындағандарына қуанышты еді.

Қызыл вагонға соңғы түйенің жүгі артылды. Оң төртінші вагонның есігі бекітілді. Совдеп председателі қолына бір парақ қағаз алып: «Қымбатты Ильич,— деп жазды.— Сіздің өтінішіңіз бойынша он төрт вагон балық жөнелтілді. Бұл істе Бөген балықшылары ерекше көзге түсті».

Кемеңгер көсемнің аралдықтарға осыншама сенім артып, өтініш жолдауында өзгеше мәніс бар-ды. Мұнда большевиктер басқарған ықпалды топ революция жеңісін интервенция мен тап жауларынан қорғауда тамаша өнеге көрсетті. Ақгвардияшыл генералдар Арал қаласын жойқын күшпен басып алып, өздерінің әскерлері мен соғыс техникаларын теңіз арқылы және шығыс жақ жаралаумен Нөкіс, Шымбай қалаларына жеткізуді көздеген еді. Мұнан соң Хиуа бүліншілігіне араласып, Иран аспақшы болған.

Жау жоспарын күйретудің ең тиімді жолы — мықты бекініс жасап, күш-мүмкіндікті жинақтап, қолайлы сәтте шабуылға шығу еді. Бұл шараны ұйымдастыру совдеп мүшелеріне жүктелінді. Осы істе

М. Данияров, М. Бәйімбетов, С. Бормотов, Р. Хамзин, тағы басқа да күрескерлер айрықша көзге түсті. Олар ерікті жауынгерлік отрядтар құрып, соғыс флотилиясын ұйымдастырды. Қала тұрғындарын қорғаныс шебіне жаппай жұмылдырды. Бұл кезде жау снарядтары флоттар мен су мұнараларына түсіп жатқан-ды. Ақырында, ауыр шайқас басталып та кетті. Бұл шайқас кейін ірі жеңіспен аяқталды. Арал Совдені Түркстан майданының революциялық соғыс советіне мынадай мазмұнда телеграмма жолдады: «Жаудың жеңіліс табуына байланысты 1919 жылдың бірінші сентябрінде Арал қаласында мереке өткізіледі. Мерекеде әскери парад, манифестация және митингі болады».

Осы жеңіс жолында өшпес ерліктің үлгісін көрсеткен күрескерлерді аралдықтар айрықша ықыласпен еске алады. Ол ерлер: У. Қосымов, Ш. Ранов, Р. Рубенцов, М. Данияров, П. Золотский, Н. Жұбанов және басқалар еді.

Аға ұрпақтардың ерлік ісі ерен еңбекпен жалғасты. Совет өкіметінің алғашқы жылдарында-ақ Аралда алты миллион 200 мың центнер балық ауланды. Мұндағы шаруашылықтар мен майда кәсіпорындар ірілендіріліп, ірі заводтар, қуатты базалар құрылды. Өндірістегі іргелі өзгерістер балықшылар қауымын игі іске құлшындыра түсті. Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаттығына қатарынан үш рет сайланған Бақыт Рысқалов, Ленин, Еңбек Қызыл Ту орденді Ұлдай Есменбетова, Күләй Кенжебаева айдынды өңірдің жарық жұлдыздары болды. Ұлы Отан соғысы жылдары Күлпаш Бейсенова мен Ұштап Өтеулиева алдыңғы толқындардың асыл дәстүрлерін жалғастырып әкетті. Бұл күндері Социалистік Еңбек Ері Төлеген Әлімбетовтың, КПСС ХХІІІ съезінің делегаты Нарғали Демеуовтың, Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаты Д. Қалабаевтың тамаша ізбасарлары бар.

В. И. Ленин әрдайым жақсылықтың қарымын шапағатты іспен қайыруға зер салған ғой. Сол қиын-қыстау күндердің өзінде балық өндірісінің техникалық базасын нығайтуға үнемі көңіл бөліп отырған. Еңбек және қорғаныс комиссиясына жазған мына бір хатқа ойлы көзбен үңіліп көрейікші: «Аралдың кеме жөндеу құрылыстары үшін «Парсенес» системалы екі және «Артур Коппэл» системалы төрт экскаваторға, токарлық және фрезерлік станоктарға берген Туркрыбаның заявкасын 24 сағаттың ішінде қарауды тапсырамын. Туркрыбаның жұмысын табысты болуының өте-мөте елеулі маңызы бар екендігіне Сіздің назарыңызды аударамын. Пайдалану комиссиясының мәжілісіне Туркрыбаның өкілі Сафонов жалдасты шақыру қажет.

*В. Ульянов (ЛЕНИН)
17 октябрь, 1921 жыл.*

Кеме жасау зауыдының гүлмен көмкерілген ауласында әдемі әдіптелген ғажайып станок тұр. Оның қасында Владимир Ильичтің бейнесі көзге шалынады. Күн көсемнің бір сөзі айшықты әріптермен әсем өріліпті: «Біз коммунистік еңбек жеңісіне жетеміз!» Осы бір қастерлі де қасиетті мекенге аралдықтар күн сайын ағылып келіп жатады. Мұнда фрезерлік станокпен көп жыл бойы жұмыс істеген Иван Афанасьевич Нестеренкомен әңгімелеседі. Пионерлер Ленин ісіне адалдығына ант береді. Жас жұмысшыларға куәлік тапсырылады. Коллективтің кенже мүшесі Асқар Файзутдиновтың былай дегені бар:

— Бұл документті мен ленинше өмір сүріп, ленинше еңбек етуге берілген кешілдік деп білемін.

Осындай биік мақсатты алға қойған коллектив ұйымшылықпен еңбек етіп, аса зор шараларды жүзеге асыруда. Олар жүз тонналық баржалар мен кемелерді жөндеп, ашық айдынға шығарады. Барлық цехтардың қайта жабдықталуы, жаңадан механикалық құю цехының салынуы өндіріс қуатын арттырумен бірге ауыл шаруашылығы машиналарын жасауға да мүмкіндік беруде.

Заводтың әлеуметтік-экономикалық даму жоспарында жүзеге асырылар алуан-алуан шаралар бар. Солардың арасынан мына бір деректер еріксіз көз тартады. Әрбір цех жанында тұрмыстық қызмет көрсететін арнаулы орын болады. Жаңадан 20 тұрғын үй салынып, 250 орындық асхана, балалар бақшасы пайдалануға беріледі.

Арал ауданының айбынындай қос тұлға — балық өнеркәсіп бірлестігі мен кеме жөндеу зауыдының қазіргі тынысы, міне, осындай! Мұндағы мың жарымға жуық коммунистік еңбек екпінділері, екі жүзден астам ақылшы-ұстаздар өндірісте қозғаушы күш болып отыр. Бір кезде жоғарғы білімді бір ғана маманы бар аймақта енді ондай кадрлар саны ондап, жүздеп саналады. Бұл — ұлы көсем шапағатынан, коммунистік партияның аталық қамқорлығынан туған құбылыс.

ЕГІЗ БЕЙНЕ

«Кең дүние... Тар ғана бір жол тарттым, қызғаныш етпе кең дүние... Мұндасым да, сырласым да ең, туған жер!..»

Тастағы бейне осылай деп шер төгіп тұрғандай. Тағы да бір мұңлы күй құлаққа шалынғандай болады: «Ата-анам ақ батаңды аттап кеттім. Тентек ел талқысына тастап кеттім...»

Қайран, Еңлік! Шыңғыстың шыңырау шағқалынан талып естілген сенің зарынды Сыр бойының байтақ жұртына жеткізген Дәмелідей аяулы сіңліңнің болғанын айтсайшы!

Дәмелі! Жанып өттің, жанып сөндің. Асыл адамдардың ғұмыры қысқа болатыны веліктен екен?!

Мен тасқа табынғандай телміре қарап тұрмын. Жанары жәудіре-

ген, қырлы мұрын, ақсұр жүзді жас сұлу өзгеше бір пәк сезіммен сыр шертетін сияқты.

— Өмірге құштар едім, ғашық едім. Сондықтан ертерек есейдім білем. От-жалынды жылдардың өнегесі де өзгеше еді ғой. Сахнада Еңлік боп ойнап, мінбеде әйел теңдігін қорғап сөз сөйледік. Мешітке мінәжат еткен боп барып, шаршы топта дін жолын әшкереледік. Сауат ашу мектебіне сабақ бердік. Жалаң үгіт жаттанды насихаттан гөрі тәрбие жұмысының әлгідей әдісі әсерлі болатын. Ағымнан жарылайын, мен өнер құған жан емеспін. Өнер тек жұрт жүрегіне жол табу үшін керек болды.

«Мен өнер құған жан емеспін!» Бұл пікірге қосылу қиын. Мыжырайған ескі завод үйінде «Еңлік — Кебекті» қойған кім екен? Көшпелі қызыл отауда «Қызыл сұңқарларды» қойған кім екен? Кетпеншінің қамыс күркесінде Қарагөз ролін орындаған кім екен? Бояусыз нұрлы жүз, сұлу әуен артистік машықты онша көп керек етпейтін. Табиғи, дара тұлғаны көретінбіз. Біз ойын үтсінде Дәмелінің комсомол қызметкері екенін де ұмытатынбыз.

— Жосалылықтар осылай дейді. Осы рас па? — деймін қыз бейнесіне үңіле қарап.

Ол тіл қатпайды.

— Мақтан сөзді ұнатпаушы еді, қолпаштауды қаламаушы еді...

Бұ да Дәмелі құрбыларының пікірі.

Жас қыршын жанды да сөнді. Не бәрі жиырма жыл ғана жасады. Ол Шымкенттегі оқытушылар училищесін бітірерде, он бес-ақ жаста еді. Қармақшыдағы Қарақожаның мешітін бұздырып, клуб салдырарда он алты жаста болатын. Аудандық комсомол комитетінің пионер бөлімін басқарып жүргенде он жетіге де жетпеген-ді. Сол шақта Әуезов сынды әйгілі жазушының пьесаларындағы басты рольдерде ойнады. Ал көз жұмар алдында құрбыларына былай дегені бар екен:

— Біз жақсы бір істі қолға алып едік, соның жемісін көре алмай барамын. Кейінгі толқын риза болсын десеңдер, клуб құрылысын жалғастырыңдар.

Кейінгі толқын! Иә, ол жарық дүниеден өтерде де жас ұрпақтың қамын ойлаумен болды. Ал жас ұрпақ ұмыт болған аяулы жанды жатпай-тұрмай іздестірді. Шалғай шеттегі ескі қорымды шарлап жүріп, Дәмелінің қабірін тапты да. Сүйегін әкеп, аудан орталығына жерледі. Сол жерде енді заманнан заманға жетерлік ескерткіш тұр. Ескерткіштегі сүйкімді бейне астында алтынмен қақталған айшықты жазу бар:

«Алғашқы комсомолка — Дәмелі Мырзалиева. 1913—1933 жыл». Іштен шалар дұшпанға, қыр астында қойнына қанжарын тыққан тап жауына алдырмаған ер қыздың қапыда тосын кеселден қаза тапқаны қынжылтады.

Көңіл құлазып, ой ауыр тартып бей-жай күйге түскен сәтте біреу дыбыстағандай болды. Әйел даусы:

— Інім, көп тұрдыңыз, көп тебірендіңіз, Дәмелі кіміңіз еді?— Әйел әжім басқан ашаң жүзін сәл тайдыра беріп:— Мен оның жақын-жуығын жақсы білуші ем, сізді шырамыта алмадым. Қай жақтансыз?— деді.

Жөн-жосық біліскен соң:

— Өзім де осылай жорыған едім, сырт жердеп келген қонақ екенсіз ғой, үйге жүріңіз, шай-су ішіңіз. Аты-жөнім — Сақыпжамал Қаленова. Дәмидің (Дәмелі) аяулы досы, жан құрбысымын.

Жүріп келеміз, жүріп келеміз. Зіңкиген бір қыш үйдің тұсынан өте бергенде:

— Дәми іргесін қалаған клуб осы болады, — деді Сақып апай.

— Жанып тұрған гүл еді ғой ол. Комсомолдық жорық, мәдени жорық, жексенбілік жорық — бәрі-бәрі Дәмидің жасаған бастамалары еді.

Өзен жағалауындағы ескі үйлердің жанына келгенде, апай тағы да сыр шертті.

— 1928 жылдары мұнда жүн тазалайтын кәсіпшілік болған. Күллі Жосалы азаматтары осында жұмыс істейтін. Дәми ликбез ашты, сабақ өткізді. Келер күн, жарқын болашақ жайында талай-талай жалынды сөз сөйледі.

Шағын бөлменің төргі қабырғасынан тағы да нұрлы бейне көзге оттай басылды. Күлтеленген қолаң шаш қыз төсіне құлай түсіпті. Қарлығаш қанатындай қиықша қас пен көмкерілген биік қабақ астынан қарақат көз мөлдірей көрінеді. Жұмыр иек үстінде тарыдай ғана мең бар. Одан жоғары үлбіреген уыз ерін. Қысқасы, бұл әйгілі суретшінің қиялынан туған хас сұлудың көркем келбеті іспетті. Сол сұлулық ізін Сақып апайдың тосаң тартқан әжімді жүзінен іздеуге тура келді. Жоғалғаны да, жоғалмағаны да бар екен.

Іштей таңырқаймыз. Тән сұлулығы мен жан сұлулығы қалайша үйлес келген?

Ғажапты қараңыз, Дәмелі жоқта Еңлік ролін Сақыпжамал орындаған. Дәмелі жоқта жиын-кеңесті Сақыпжамал басқарған. Сонда тосын көз мұның қайсысы Мырзалиева, қайсысы Қаленова екенін айыра алмаған. Айыра алмаған соң, анығын білуді әлгі екеуінің қызметтес, жорықтас құрбылары Айша, Күләй, Сәлима есімді қыздардан сұраған.

Алуан-алуан альбомдар ашылды, алуан-алуан естеліктер ақтарылды. Хаттар қаншама, ескерткіш үшін сыйға тартқан бұйымдар қаншама? Араб әрпімен жазылған мына бір өлең оқыстан ой тудырды.

Ақ жібектен көйлегім бар,
Тоқығандар өлмесін.
Паранжаны тастатқан,
Комсомолдар өрлесін!

Олақтау жазылған осы өлеңнің неге керегі болды екен?

— Біз отызыншы жылдары ескі салт-санаға, әдет-ғұрыпқа қарсы күрескен едік,— деді Сақып апай күлімдей түсіп.— Осыған орай төңірегімізге әр ұлттың өкілдерін топтастырдық. Сонда өзбек қызы Мүкәрама әлгі өлеңді айтып, жар салатын.

Сүйсінбеу қыын.

— Біз қызметтен тыс уақытта құрылыс салдық, қоғамдық жұмыс атқардық, халыққа ойын-сауық көрсеттік. Сол үшін көк тиын алғанымыз жоқ. Тіпесілі қаржыны жастар клубына жабдық сатып алуға жинадық.

Сүйсінбеу қыын.

— Жерлесіміз Жұмагүл Әділова ВЦИК-тің мүшесі болды. Бұдан артық мақтанып болар ма! Ал мұның өзгеге өнеге боларлық маңызы ше! Комсомолдық бір жорықтан кейін отызға жуық қыз сонымыздан ерді.

Сүйсінбеу қыын.

— Оның үстіне мен ол кезде ауруханада акушерка болып жұмыс істеуші едім.

Қаншама қыруар істі тындырған, қаншама патриоттық өнеге көрсеткен. Балғын шақтағы балдай тәтті қызығын, оттай ыстық махаббаты мен жас қайратын жаңа дәуірдің жасампаз игілігіне жұмсапты.

Шынында да сүйсінбеу қыын.

Сақыпжамал кітапханаға қарай беттеді. Бір кезде Дәмелі екеуі өздері оқыған әдебиеттерді жинастырып, жастардың басын қосқан ғой. Сол жерде енді білім ордасының берік іргесі қаланыпты. Апай үлкен кітапхананы басқарады екен.

Менің көз алдыма қатар өскен қос гүлдей егіз бейне елестей берді.

МҰРАТБАЕВ МҰРАГЕРЛЕРІ

Орта Азия және Қазақстан комсомолын алғаш ұйымдастырушылардың бірі, Түркстан Жастар Одағы Орталық Комитетінің жауапты секретары, КИМ атқару комитетінің мүшесі, талантты ұйымдастырушы Ғани Мұратбаев 1902 жылы, 3 июнь күні Қазалы ауданының қазіргі Мұратбаев атындағы колхозында туған. Ол не бәрі 23-ақ жыл өмір сүрді. Бірақ қамшы сабындай қысқа ғұмырында кейінгіге өшпес із, өлмес өнеге қалдырып кетті. «Оның өмірінің ең басты мағынасы жастар арасындағы жұмыс болды. Орта Азияда оның қатысуынсыз бірде-бір ұйым құрылған жоқ»,— деп жазды Түркстан Компартиясы Орталық Комитеті атқару бюросының бұрынғы председателі Нәзір Төреқұлов.

Аса қауырт іс, қарбалас жұмыс кезінде жабысқан қатерлі дерт от-жалындай лапылдаған жас ұланды аурухана төсегіне алып ұрды.

Сол сырқаттан Ғ. Мұратбаев 1925 жылы 15 апрель күні Москва қаласында қайтыс болды. Оны соңғы сапарға шығарып саларда В. И. Лениннің сенімді серігі П. И. Подвойский былай деп тебірене сөйледі: «Советтік Шығыстың аса көрнекті өкілінен, большевизмнің таңдаулы бұтағынан айрылды. Мұратбаев аса ауыр жұмыста жанып өтті».

Ал «Правда» газетінде мынадай қаралы хабар жарияланды:

«Ғани Мұратбаев революцияның күрес отында туған Шығыстың жана ұрпағына жатады. Ол ұлттық шектелуді білмейтін, ескіліктің қалдығынан жаны таза еді. Түркстанның қиын кезеңдерінде жергілікті еңбекші халық пен Россия пролетариатының бірлігін нығайта отырып, өмірге пролетарлық бағытты енгізуге барынша күш-жігер жұмсады».

Иә, ол басқарған Түркстан Коммунистік Жастар Одағы бүкіл Россия Коммунистік Жастар Одағының құрамындағы аса беделді ұйым еді. Ғани РКСМ-ның IV съезіне қатысып, Орталық Комитетке мүше болды. Осы съезде оған СССР Теңіз Флотының құрметті теңізшісі деген атақ берілді. Ғ. Мұратбаев 1922 жылы жастар интернационалының III конгресінде сөз сөйлеп, Шығыс жастарының міндеттеріне тоқтады.

Іскер де талантты жетекші «Жас қайрат» (қазіргі «Лениншіл жас») газетін шығаруда айрықша белсенділік көрсетті. Орта Азия, Қазақстан жастарының Москвадағы Шығыс еңбекшілері Коммунистік университетіне түсуіне зор ықпал жасады. Ашыққан туысқандарға жәрдем беру аптасын ұйымдастырушы да осы Мұратбаев еді. Алғыр жас Карл Маркстің «Капиталын» ағылшын және француз тілдерінде оқып үйренді. «Мен Ғанидай дарынды, табанды жасты көрген емеспін», — деп жазады комсомол ардагері Құсайынбек Әміров.

Бүгінгі ұрпақтар Ғанидың өмірін мақтан тұтып, оның ісін Отанға, туған жерге шексіз берілгендіктің белгісі ретінде бағалайды. Республикамыздың көптеген оқу орындары мен мәдениет, спорт мекемелері Мұратбаев есімімен аталады. Ол туралы түсірілген «Менің ағам», «Осынша қысқа өмір», «Біздің Ғани» атты кинофильмдерді жұртшылық қайта-қайта көруден жалықпайды. Оның үстіне байырғы комсомол қызметкерлері асыл азамат жайында құнды-құнды естеліктер жазды. Журналист Сейілхан Асқаров өз жерлесінің өмірі мен қызметіне орай деректер жинай жүріп, Ғанидың сан жылдар бойы көзден таса болған қабірін тапты. Бұл іске Москвадағы Ветеринария академиясының аспиранттары, «Мосгорстройдың» комсомол-жастары жанашырлықпен көмектесті. 1973 жылы Ғ. Мұратбаев зиратына ескерткіш — белгі қойылды. Асыл ердің бейнесі мүсінделген қызыл гранитке «Түркстан Жастар Одағы Орталық Комитетінің жауапты секретары, КИМ атқару комитетінің мүшесі Ғани Мұратбаевқа Қазақстан комсомолдары мен жастары атынан» деген алтын жазу өрнектелді.

Отан жүрегі Москваға барған Орта Азия, Қазақстан жастары

жалынды күрескердің бейітіне бір соқпай кетпейді. Олар ескерткіш алдында құрметпен бас иіп, жүрек сыйындай алқызыл гүл шоқтарын қояды.

Қазалы қаласында Ғ. Мұратбаевтың мемориалдық музейі ашылған. Мұнда 500-ге жуық экспонаттар, фото-документтер бар. Ғанидың парталас, қызметтес жолдастары жазған естеліктер өз алдына бір төбе. «Жарқын ісің жаңғырып, жасай бер мәңгілік», «Өмірі оның жыр-дастан» деген тақырыпта ұйымдастырылған стенділер ерекше тартымды, мейлінше мазмұнды.

Музейге жыл сайын жеті мыңнан астам адам келіп кетеді. Музей қызметкерлері жер-жерлермен байланыс жасап, жаңа материалдар іздестіреді. Тұс-тұстан келген хаттарға жауап жазады, оқушы конференцияларын ұйымдастырады.

Ал енді осы музейдің ашылуына о баста кімдер ұйтқы болған? Ол № 17 мектептің мұғалімдері С. Төлегенов пен М. Жанзақов еді. Олар өздерінше ізденіп, материалдар жинастырды да, орталық кітапханадан арнаулы бұрыш ұйымдастырды. Сол бұрыш кітап оқушылардың сүйікті мекеніне айналды. Бұл жағдай музей ашу керектігі туралы ой туғызды.

Осы мәселеге жергілікті партия, совет органдары белсене араласты. Қазір жан-жақты жабдықталған, төрт бөлмелі Музей үйі Мұратбаев өмірінен сыр шертетін шежіре мекені іспетті. Осыған тақау тұста Ғанидың ақ мәрмәрден қашалған әдемі бейнесі тұр. Оның маңы гүлмен, жасыл желекпен көмкерілген.

Аға ұрпақ пен кейінгі буындардың кездесу жиындарында ел ардақтысының аты аталмай қалмайды. Осындай бір дәстүрлі бас қосуда ақын А. Тоқмағанбетов, профессор Ә. Қоңыратбаев, қарт коммунист М. Шәріпов бұрын-соң естілмеген тосын деректерді айтты. Мұнда Ғанидың өткірлігіне, алғырлығына байланысты фактілер бар еді. Шығыс жастары жетекшісінің В. В. Куйбышевпен етене танысып, революция жеңістерін қорғауға өзбек, қырғыз, тәжік жастарын жаппай жұмылдыруы үлкен жүрекке лайық өнеге ғой.

Ерлік істер тарихтың сарғыш беттерінде қалып қойса, не ауызекі әңгімеден әрі аспаса, бұл — орны толмас өкініш болар еді. «Ешкім де ұмытылмайды, еш нәрсе де естен шықпайды» деген бүгінгі жүрек сөзі талай-талай жақсылықтарға жол сілтеді. Қазалы ауданының жастары даңқты жерлестерінің ісін озық үлгімен жалғастыруға бағытталған аршынды қадамдар жасады. Колхоз, совхоздарда 20-ға жуық комсомол-жастар бригадасы құрылды. Бұл коллективтер аудан экономикасын арттыруда тегеурінді күшке айналып отыр. Жас күрішшілер мен механизаторлар Ғ. Мұратбековтың туған күнін еңбекте еселі табыстармен қарсы алады. Қазалы вагон депосындағы автоматшылар бригадасы бұл күнде бір жарым жылдық тапсырманы орындап шықты. Депо Мұратбаев есімімен аталды.

Осы аудандағы айтулы шопан, КПСС XXIV съезінің делегаты

Аманкелді Орынбаев, Қазалы станциясының операторы, партиямыздың XXV съезінің делегаты Лайық Орымбетова «Біз даңқты жерлесіміздің ісін жалғастырушылармыз» деп нық сеніммен айтады.

Жаңадан шаңырақ көтерген «Құмжиек» совхозында шопандардың сексен проценті жастар. Осы бір өршіл қауым ерте көктемде Ғ. Мұратбаевтың 75 жасқа толуы мерекесін биік көрсеткішпен қарсы алуға уәде берген еді. Сөз бен істің арасында айырма болған жоқ. Құмжиектіктер әр жүз саулыққа 116-дан қозы келтіріп, облыста жүлделі орынды жеңіп алды.

Мұндай серпінді істер басқа да мәдени-тұрмыс салаларында кең қанат жаюда. Облыстық комсомол комитеті Мұратбаев атындағы әр түрлі өнер жарыстарын, спорт сайыстарын өткізді. Алуан-алуан саяхаттар ұйымдастырды. Жол-сапарларға үш мыңнан астам жас жеткіншектер қатысты. Олар аға ұрпақтар жүрген жерлерде, қызмет істеген орындарда болып, көптеген мағлұматтар жинады. Әсіресе, Ташкент, Түркстан сапарында Ғани өміріне байланысты жаңа деректер табылды.

Қызылорда құрылыс материалдары комбинатында А. Әбенев басқарған бригада «Октябрьдің 60 жылдығы атындағы коллектив» атағын жеңіп алды. Енді осы коллектив мүшелері Мұратбаев атындағы жүлде жолында күресуде. Тереңөзек ауданындағы «Тереңөзек» совхозының күрішшісі, Бүкілодақтық Ленин комсомолы сыйлығының лауреаты А. Сейтенов қарамағындағы комплексті механикаландырылған звеноның мүшелерін мұратбаевшы болуға шақырып отыр.

Бір кезде жақаевшылар қозғалысы да осылай әр жерден шаң беріп, ақырында, үлкен тұтастық тапқан еді. Мұның астық молшылығын жасауда қандай роль атқарғандығын аз сөзбен айтып жеткізу қиын. Сондай-ақ, мұратбаевшылар онегесінің де келешегі зор.

«АҚСАҚАЛДАР СОВЕТИ»

Бұл екеуін ешкім де, ешбір күш те айыра алмайтын тәрізді. Кешегі қасіретті соғыстың өзінде қос туыстың құшағы жазылмаған. Ұрысқа бірге аттанып, бір майданда жараланып, ауылға да қатар оралды. Шыққан шығасы — сынық сүйем қабырға, жіліншіктің бір шыбығы, тірсекке түскен аз ғана зақым бар. Ел-жұрт азаматтың көзіне зар болып отырғанда, әлгідей кемістікті айту әбестік еді. Осыны ойлаған Жүзбаевтар келген күннің ертеңіне-ақ ақсай басып, егін даласына тартып кеткен. Содан бері қолдарынан кетпендері түскен жоқ, жұптары жазылған жоқ. Намыс — ортақ, табыс — ортақ. Бақдәулет Шіркейлінің қарқынды суындай асып-тасып жатыр.

Шіркейлі демекші, осы бір ұлы арнаның бойына жас қауым егін салмақшы екен. Жаңадан құрылған комплексті звено құрамында Жүзбаевтардың кенже ұрпақтары да бар. Бірақ қайсысының Сәрсенбай

мен Сәрсенәлі еншісіне тиетінін сырт көз біле бермейді. Өмір бойы енші айырмаған ағайынға бала біткен бауыр басып кеткен. Кеше кешкілік Үсен, Рүстем, Тыныштық есімді үш өрім жасаулы топқа қосылатындарын сездіріп еді. Қос қарияны мектептегі оқу-өндірістік бригадасының мүшелері шақырып кеткендіктен шүйіркелесуге болмай қалды. Ендігі әңгіменің желісі жұмыс басында жалғаспақшы. Ақсақалдар алдынан «көкелеп» үш немере шықты. «Көкелеуге» бата алмай және бір жас өскіндер тұр.

Кіші Сәкен парторг жігіттен сыр тартты. Мәрат Сақтапов жастарға жан-жақты жағдай жасалатынын жүйе-жүйесімен айтып берді. Жайлы төсек, жақсы орын, жаңа техника, жердің шұрайлысы, судың қолайлысы осыларға іріктелген. Бүгін жас коллективтің тұсауын кеседі. Осы салтанатқа ұйымдар мен мекеме басшылары да шақырылған. Сөз арасында Сақтапов:

— Күріш «Шіркейлі» совхозының төл дақылы ма?— деп сұрады Сәрсенәліден.

Кіші Сәкен ағасына иек қақты. Үлкендігін сыйлайды, өзінен гөрі азулырақ болғандықтан айбынады. Сәрсенбай көп тостырған жоқ.

— Біздің жерімізге бидай бітетін, арпа өсетін. Күрішті басқа жақтан алдырдық. Оның өзі де бүгінгідей өнімді Краснодар, Кубань сорты емес, кәдімгі қазақ салысы.

— Мұнда тұқымды қалай жеткіздіңіздер?

— Колхоз председателі Сейдахмет Қарабөпеевтің жауыр айғырына жаймалап артып бір қаптай дән әкелдік. Кейінгі тасымалға өгіз қосты босаттық.

Парторг осы әңгімеге жас түлектерді де қатыстыруды жөн көрді. Соны сезген зерделі қарт «Осылардың өзі сүйекті сөздің мәнісін түсіне қояр ма екен» деп іштей шүбә келтірді.

Бір жылтың кара қол көтерді.

— Атам айтушы еді,— деді шіңкілдей сөйлеп.— Алғашқы астықты Ақмешітке жаяу арқалап апардық. Сонда біз қалжырап қалаға түнеп қалғанда, Жүзбай балалары сыр бермей, қырық шақырым жол жүріп, ауылға қайтып оралатын деп.

Қария күрсінді.

Жылтың кара сөзге кезек берер емес.

— Атам айтушы еді, Жүзбай балалары Шіркейлі каналын казу кезінде екпінді колхозшы атанып көрмеге жолдама алды деп.

Қария жүзі құлпырып сала берді. Аз ғана шешек дағы бар ашаң өңінде өзгеше бір нұр ойнайды. Сонан соң дауысын көтере сөйлеп:

— Бұл сөзіңнің де жаны бар,— деді.— Біз жорықта ер қаруы алмас қылыш болса, ецбекте оны құрыш кетпен деп түсінуші едік. Шіркейлінің ұстасы шындаған кетпенді көрші колхоздың азаматтары атын түсіп беріп алатын.

Ақсақал орнынан тұрды. Түбін көрсетпей ағатын үлкен арнаға үңіле қарап қол бұлғады.

— Канал ұлтанына экскаватордың мойны жете ме?

— Жете қоймас.

— Ал біз қайың сапты кетпенмен-ақ түп етектегі топырақты жағаға өткелексіз шығаратынбыз.

Кіші немере сөз сабақтады.

— Көке, сіз көрші совхоздағы Ыбырай Жақаевтың кетпенін көрдіңіз бе?

— Көргенмін, тым ауырлау екен. Ыбекеңнің өзі қайырдың талындай қайратты адам ғой. Кетпенінің шүйделі, шетенді келуіне қарағанда, өз шамасына сәйкес болса керек-ті.

Салтанатты жиында үлкен Сәкең сөз сөйлеген жоқ. Кіші Сәкең жалғыз ауыз лебіз білдірді.

— Біз жастарды еңбек бәсекесіне шақырамыз!

Жиын-терін кезінде екі күш тең түсті.

Жалағаш ауданына қарасты «Жаңаталап» совхозында Жаңа Конституцияның негізгі жобасын талқылауға арналған жиын өткен. Сөйлеушінің бәрі жүйрік, бәрі шешен. Ой-пікірін статья тұжырымдарына сыйдырып айтады. Құлаққа тосаң естілер үн де, сөз де байқалмайды. Партияға, мемлекетке ризалығын да шынайы сезіммен білдіреді. Бірақ осынша жақсы лепесті аңғара алмай отырған бір жан бар. Ол мынау — ақ шұнақ шал.

Аудандық партия комитетінің секретары оған «сөйлейсіз бе» дегендей ыңғай танытты. Қария бас шұлғыды, ауыр қозғалып, мінбеге көтерілді.

— Мен кереңмін, тас кереңмін. Кісі сөзін ұқпаймын, өз айтқанымды да қағыс есітемін. Бұл дерт былтыр жабысты, сексен бес жасымда жабысты. Дегенмен, «бастан құлақ садақа» дегендей оған қиналар жайым жоқ. Айтайын дегенім: біз кімге шағыпарымызды, кімге сүйенерімізді білмей өстік. Жөн сілтер кісінің орайы табылмады. Сүйенері жоқтың сыйынары да қолдамайды екен. Бізге тәңірдің де рахымы түспеді. Шын жарылқаушының көкесін Октябрь таңы атқанда барып көрдік. Ұлы Ленин және оның партиясы жарлы-жақыбайды қанатының астына алды да, маңдайына шаң жуытқан жоқ. Біз жаңа заман мұраты үшін күш-жігерімізді сарқа жұмсауға серт еттік.

Қарт Заң жобасы жазылған газеттің бүктеуін жазды. Ірі таңбаларды бармағымен нұқып тұрып:

— Мұны қалай атап, бұған қалайша баға бергендеріңізді біле алмай тұрмын,— деді.— Өз басым осыны әрбір азаматтың қорғаны, қамқоршысы дер едім. Міне, заман жақсы, заң жақсы! Ал біздің заман болуымызға жол жоқ.

Бақылау, қадағалау үнемі кемшіліктің соңында жүрмей, ол жақсылықтың жанынан да бой көрсетуге тиіс қой. Араға біршама уақыт салып, баяғы ақсақал жайын сұрастырған едік. Ілияс Шүйдебаев бір

бөлімше егістігінің суын өз жауапкершілігіне алған екен. Бұған қалайша қуанбасқа?!

Өмірде көп білетін, бірақ білетінін кәдеге асыра алмайтын бәтуәсіздер болады. Сонымен бірге аз білімін аздырмай ақылмен толғап, ажарландырып отыратын зиялы кісілер де кездеседі. Соның бірі Қожабек Жұмаев. Қазақы теңеумен айтсақ, бұл — дөнен шал, алпыс екіде. Құрметті демалысқа шыққан еді, үйге сыймады, ауылға сыймады. Енді совхозда бақша өсіреді. Ойшеңгелдің еңкіштеу бір тұсына қос тіккен. Тынығар уақытын сонда өткізеді. Газет, журналдарға қанысыз көз жүгіртеді. Бір жолы Ленинград жазушыларының шығармаларын түгел шолып шықты. «Қоршау» өлеңін қайта-қайта оқып, ұзақ-ұзақ ойға шомды. Жұмаевтың ойынша жыр да, роман да, кинофильм де, симфония да өмір мен өлім белдескен тоғыз жүз күннің бейнесін бере алмайды. Өйткені, ол осынау жантүршігерлік ауыр оқиғаның бел ортасында болды ғой. Құзғындай қаптаған жау самолетінің астында жүріп Ладогадағы «өмір жолын» қорғады. Аттың жалында өскен жігіт ұлы Петрдің арынды арғымағын бір көруге іңкәр еді. Жастайынан өнерді, сұлулықты сүйетін ол Эрмитажды аралауға өте-мөте құштар-ды. Қарулы көтерілістің штабы болған қасиетті Смольныйдың босағасын аттау да өзгеше арман-ды. Соның бәріне мүмкіндік болмады. Соғыс алапатының кесірі.

Жұмаев жау құрсауының қирағандығын сипаттайтын сынған сақина бейнесін қатты ұнатып қалды. Қонымдысы осы екен деп топшылайды. Оқып жатпайсыз, тындап жатпайсыз. Әрі нұсқа, әрі қысқа. Ендігі арманы — өзі қорғаған қаланы емін-еркін аралау.

Қожекең қадірменді қария. Ұзақ жыл колхоз басқарып, шаруашылықтың шоқтығын үнемі асырып отырды. «Жас қайрат» Киров атындағы совхозға біріккеннен кейін фермалар мен бригада жұмыстарын дүрілдетті-ақ. Сөзіне мінезі сай, мінезіне ісі сай азаматты көпшілік түгел құрметтейді.

Ал енді осылардың өндірістен, қоғамдық өмірден қол үзбеуінің сыры қайсы? Айрықша уақыт, өзгеше өмір тәрбиесінің әсерінен бе екен? Және бір шындықтың шырайы көрініс береді. Еңбек ардагерлерінің қай-қайсысы да ақсақалдар советінің мүшесі. Қоғамдық негізде құрылған бұл ұйымның араласпайтын саласы кемде-кем. Совхоз өндірісінің де ілгері басуына ықпал жасайды.

Ұлы өзендердің ұсақ жылғалардан бастау алатыны сияқты тәуір өнегенің де төркіні болады ғой. Алпыс бесінші жылдың қоңыр күзінде бұрын-соңды құлақ естіп, көз көрмеген бір жаңалықтың куәсі болу үшін Сырдария ауданына қарасты Абай атындағы совхозға суыт аттанған едік. Оңашалау бөлмеге ауыл активтері мен сырт қонақтар жиналып қалған екен. Төрде төбедей боп, отырған кісінің бастама көтеруші екенін бірден аңғардық. Өз қызметін серіктік, артель ұйымдастырудан бастаған Досан Елеусінов «Қазрис» колхозын отыз жыл бойы басқарған. «Қазристің» даңқы республикаға белгілі.